

Формування колекції української глиняної іграшки кінця ХІХ — початку ХХІ століття у Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному

Анотація: Здійснено аналіз колекції глиняних іграшок кінця ХІХ — початку ХХІ ст. Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному. Окреслюється період їх виготовлення. Визначаються осередки та автори, репрезентовані іграшкою, шляхи її надходження до фондів музею-заповідника. Охарактеризовано типологічний склад колекції.

Ключові слова: колекція, глиняна іграшка, свистунець, «монетка», скульптура малих форм.

На сьогодні в Україні не надруковано жодної праці присвяченої колекції глиняних іграшок кінця ХІХ — початку ХХІ ст. Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (далі — музей-заповідник). Лише 2003 р. була опублікована моя стаття у співавторстві з доктором історичних наук Олесем Пошивайлом «Скарби Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному»¹, присвячена огляду усієї колекції музею-заповідника. Але у зазначеній праці іграшка з колекції розглядається епізодично. Згадуються лише роботи Олександри Селюченко, Гаврила Пошивайла, Насті Білик-Пошивайло та Ольги Шиян.

Мета пропонованого дослідження — аналіз колекції глиняних іграшок кінця ХІХ — початку ХХІ ст., які зберігаються у фондах музею-заповідника. Охарактеризовано типологічний склад колекції. Окреслюється період виготовлення наявних у колекції іграшок. Визначаються осередки та автори, репрезентовані збіркою. Висвітлюються шляхи надходження глиняних іграшок до фондів музею-заповідника.

У фондах музею-заповідника зберігається найбільша в Україні колекція глиняної іграшки кінця ХІХ — початку ХХІ ст. з різних гончарних осередків — 4040 одиниць збереження². Для порівняння, колекція іграшок Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України, який володіє найбільшою колекцією кераміки в Україні після музею-заповідника, за свідченням зберігача

фонду іграшки Лілії Чайковської «на сьогодні нараховує більше тисячі експонатів»³. Із них близько 150 предметів — іграшки з глини⁴. А колекція української народної іграшки у фондах Державного музею іграшки Міністерства освіти і науки України, працівники якого цілеспрямовано займаються збиранням іграшки, за даними каталогу «Українська народна іграшка» нараховує «понад 1000 зразків»⁵. Скільки з них глиняних наразі мені не відомо.

Глиняні іграшки за формою та функціональним призначенням дослідники української іграшки поділяються на чотири групи: свистунці, монетка, скульптура малих форм та «торохтушки»⁶. Дотримуючись цієї класифікації, розглянемо колекцію глиняних іграшок кінця ХІХ — початку ХХІ ст. у фондах музею-заповідника.

Як стверджує дослідник української іграшки Олександр Найден, свистунці — найбільш поширена іграшка в Україні⁷. Тому не дивно, що майже половина глиняної іграшки у фондах музею-заповідника саме свистунці — 1771 одиниця збереження (43,9 %). Сьогодні вони виконують лише ігрову функцію. При виготовленні свистунцям надавався вигляд пустотілих фігур з отворами для вдювання повітря, що сприяло відтворенню звуку. Їх асортимент у фондах музею-заповідника представляє велику кількість видів, що виготовлялися гончарями України. Тут зберігаються свистунці у вигляді птахів («пташка», «півник», «курочка», «качечка», «соловей»), «чайка з чаєнятами», «зозулька»),

тварин («звір», «коник», «левик», «баранчик», «поросятко», «кіт», «собачка», «олень», «козлик», «їжачок», «ослик», «білочка», «бичок», «лось», «вепр», «миша»), риб («рибка»), грибів («грибочки»), будівель («хатка»). Зберігаються й свистунці у вигляді людей («бариня», «куми», «Баба Яга») та вершників. Також можна побачити зразки дрібних скульптур, частина яких — свистунець: «ведмідь з куркою», «ведмедик з гармошкою», «зайчик з морквою», «цап з бубоном», «коза з грибочками», «баба з коровою». Окрім традиційних глиняних свистунців у фондах музею-заповідника зберігається також 17 окарин, які є різновидами свистунців. Виготовлені вони сучасними майстрами — Єфросинією Міщенко з Бубнівки (Вінниччина), Олександром Вільчинським з Полог (Запоріжжя), Наталією Величенко та Олександром Пінзелем з Ужгорода (Закарпаття).

Окрему групу глиняних іграшок становить «монетка», яка, будучи моделями ужиткового посуду, повторює особливості його форми та оздоблення. Визначальним критерієм зазначених виробів є малий розмір, через що на базарі вони коштували дешево — монетку. Звідси й походження назви цих іграшок. Та, не зважаючи на це, гончарі так само скрупульозно ставилися до виготовлення «монетки», як і до традиційного ужиткового посуду. «Монетка» у фондах музею-заповідника становить 24,3 % колекції глиняних іграшок (984 одиниці збереження). Асортимент «монетки» повторює усе розмаїття традиційного українського глиняного посуду. В колекції представлені «мисочки», «тарілочки», «глечички», «горшечки», «риночки», «зливушники», «чавунці», «пасківнички», «друшлячки», «сковорідки», «діжечки», «чайнички», «макітерки», «квітнички», «двійнята», «трійнята», «четвірнята», «тиковки», «кухлики», «чашечки», «чарочки», «барильця», «супнички», «носатки», «цукерниці», «скарбнички», «свічники», «вазочки» тощо.

Значна частина колекції глиняних іграшок музею-заповідника (1281 одиниця збереження, що становить 31,7 % колекції) — скульптура малих форм у вигляді фігурок тварин, птахів, вершників, баринь, кумів, невеликих композицій. За формою та сюжетами вони перегукуються зі свистунцями, але відмінність їх полягає у відсутності отворів для дуття, що унеможливило створення звуку. Багато образів взято майстрами з усної народної творчості та творів письменників: «Відьма», «Катерина», «Вакула», «Наталка», «Козак Мамай», «Куми», «Свати», «Старости», «Молоді», «Мавки», «Солоха» тощо.

«Торохтушки» (або «хихички») — це іграшки різноманітних форм, які під час коливання створюють шум, торохтять. У колекції музею-заповідника зберігається чотири таких іграшки (0,1 %): «Торохтушка» Сергія Радька з Межирічі (Черкащина), дві хихички Федора Пошивайла з Опішні (Полтавщина) та одна Тетяни Павлишин зі Львова.

Дослідник українського гончарства кінця XIX—XX ст. Юрій Лащук зафіксував існування наприкінці XIX — на початку XX ст. 668 місцевостей, де розвивалося гончарство⁸. У фондах музею-заповідника глиняна іграшка кінця XIX — початку XXI ст. репрезентує 42 гончарних осередки. Є вироби з Бубнівки (Вінниччина); Ужгорода, Хуста (Закарпаття); Полог (Запоріжжя); Коломиї, Косова, Кут (Івано-Франківщина); Василькова, Вишневого, Віти-Поштової, Києва, Фастова (Київщина); Ялти (Крим); Євсуга (Луганщина); Львова; Одеси; Кременчука, Міських Млинів, Опішного, Попівки (Полтавщина); Глинська, Межирічі (Сумщина); Голгочого, Гончарівки (Тернопільщина); Буд, Валок, Ізюма (Харківщина); Костогризова (Херсонщина); Кам'янець-Подільського, Хмельницького (Хмельниччина); Громів, Кочержинець, Маньківки, Межирічі, Смілої, Умані, Худяків, Чигирини (Черкащина); Вижниць, Коболчина, Чернівців (Чернівеччина) та Олешні (Чернігівщина). Варто наголосити, що основна маса виробів — 3033 одиниць збереження (75,1 % колекції) — глиняні іграшки з Опішного (Полтавщина), і лише 1008 виробів (24,9 % колекції) представляють глиняну іграшку з інших гончарних осередків України. Найчисельніші з-поміж них — свистунці майстрині з Одеси Ольги Шиян (117 одиниць збереження), (але вона розпочала свій творчий шлях в Опішному (народилася 1914 року), а закінчила в Одесі 2000-го року, куди переїхала ще в 1940 році, але весь час працювала, зберігаючи традиції опішненської кераміки⁹), 122 глиняні іграшки з Івано-Франківщини (Косів — 87, Коломия — 35), 101 глиняна іграшка з Київщини (Васильків — 52, Віта-Поштова — 41, Вишневе — 10), 65 свистунців майстрів з Хмельницького і 43 посудини-«монетки» Івана Бойка з Гончарівки (Тернопільщина). Інші осередки представлені поодинокими зразками.

Колекція глиняної іграшки музею-заповідника сформована з виробів як авторських, так і анонімних. Важливо, що лише у 14,3 % (576 одиниць збереження) глиняної іграшки не визначено авторство. У колекції ми можемо ознайомитися з роботами М. Алпеева, М. Балана, О. Бейсюк, І. Бібіка, М. Білої,

Н. Білик-Пошивайло, І. Бойка, Л. Богинсько-го, М. Вакуленка, Н. Величко, О. Вербівської, О. Вільчинського, І. Гладиревського, Ф. Гнідо, Г. Грипич, З. Грунь, М. Данченка, Т. Демченка, Г. Денисенка, Г. Діденко, І. Ділети, Н. Дубинки, М. Дугельної, С. Дякова, О. Желізняк, В. Живко, В. Заліської, Ю. Ілляка, М. Кахнікевич, Г. Китриш, М. Китриша, М. Кобзара, О. Ковальова, М. Крушницької, Ф. Куркчі, А. Курочки, Л. Куц, В. Кушніра, О. Кушнір, В. Лобойченко, Лопушина, І. Мазура, І. Мирко, Р. Мицкана, Є. Міщенко, О. Мороховець, С. Мотрій, Б. Мухи, А. Нечипоренка, Г. Нечипоренка, Л. Никитюк, В. Николайка, І. Николайка, С. Никоровича, В. Омеляненка, М. Омеляненко, П. Омеляненка, В. Онищенко, Я. Падалки, О. Пензеля, Г. Перепелиці, Н. Полярук, М. Пономаренка, І. Порохівника, О. Порохівник, Г. Пошивайла, Є. Пошивайло, Ф. Пошивайла, М. Пошивайла, Ю. Пошивайла, В. Протор'єва, Н. Протор'євої, С. Радька, М. Рйопки, С. Сальнюк, С. Семенченка, А. Сидоренка, Є. Смирнової, М. Собко, В. Стрипка, В. Тарасюка, В. Трушика, Угринюк, Н. Федорової, П. Цвілик, Л. Цибульської, І. Чабан, Р. Чабаненко, Ф. Чирвенка, О. Шиян, В. Шкурпели, Г. Яремчук. Варто зазначити, що серед опішненської глиняної іграшки найбільша колекція виробів Заслуженого майстра народної творчості України, члена Співки художників України опішненської гончарки Олександри Селюченко (1064 одиниць збереження). Вироби цієї майстрині широко відомі не лише в Україні, а й далеко за її межами. Найбільшим розмаїттям позначені її вершники-свистунці. У фондах музею-заповідника представлені найрізноманітніші вершники майстрині («будьонівець», «Вакула на чортові», «козак на коні», «козак на чортові», «мавпа на коні», «вовк на свині», «вовк на барані», «вовк на коні», «чорт на свині», «звір на собаці», «баран на лисиці», «лисиця на баранові», «кіт на собаці», «чорт на собаці», «Івасик-Телесик»). Дещо менша (637 одиниць збереження), але не менш розмаїта й цікава збірка глиняної іграшки відомої гончарської родини Пошивайлів — Гаврила та Євдокії, їх сина Миколи та онука Юрка.

Основна маса виробів, зібраних у фондах музею-заповідника датується 1970-ми — початком 2000-х рр. Речі періоду кінця ХІХ — першої чверті ХХ ст. складають близько 5 % колекції. Це «монетка», Опішне, Полтавщина, кінець ХІХ ст.; 10 фрагментів свистунців, Опішне, кінець ХІХ — початок ХХ ст.; свистунець, Опішне, кінець ХІХ ст.; «монетка», Опішне, Полтавщина, початок ХХ ст.; «монетка», Тернопільщина,

перша чверть ХХ ст.; «пташка»-свистунець, Тернопільщина, 1910—1920-і рр.; «звір»-свистунець, Черкащина, перша половина ХХ ст.; свистунець, Коломия, Івано-Франківщина, перша половина ХХ ст.; «рибка»-свистунець, Кременчук, перша половина ХХ ст.; 12 «монеток», Україна, перша половина ХХ ст.; «Селянка» Андрія Сидоренка, Опішне, 1920-і рр.; 162 фрагментів статуеток, Попівка, Зіньківський район, Полтавщина, 1920-і рр.

Варто звернути увагу і на шляхи поповнення колекції глиняних іграшок музею-заповідника. Найчисельніші — це подарунки, як авторів робіт, так і сторонніх осіб, небайдужих до збереження предметів української народної культури. Частина експонатів у 1990-х рр. була передана Дирекцією художніх виставок України. З 1989 року на базі музею-заповідника проводяться регіональні, державні та міжнародні Симпозіуми гончарства, які стали джерелом поповнення фондів новими експонатами (зокрема й глиняною іграшкою). Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. частина колекції глиняної іграшки надійшла до фондів музею-заповідника під час етнографічних та керамологічних експедицій до різних гончарних осередків України. Один із шляхів поповнення колекції — закупівля виробів у авторів, на ярмарках, на антикварних базарах, у мистецьких салонах та крамницях. В колекції глиняних іграшок музею-заповідника таких предметів — 1802 (44,6 % колекції). Відповідно, речей, які надійшли безкоштовно — 2238 одиниць збереження (55,4 % колекції). Динаміку надходження глиняної іграшки до колекції музею-заповідника можна простежити за поданою нижче таблицею.

З наведеної таблиці видно, що надходження глиняної іграшки до фондів музею-заповідника за час його існування відбувалося нерегулярно, хоча й щорічно (за винятком 2009 р., коли до колекції не надійшло жодної глиняної іграшки). В одні роки переважала закупка глиняних іграшок, в інші — більшість подарованих експонатів. Найбільше речей передано в перший рік існування музею-заповідника (1123 одиниць збереження), коли згідно заповіту Олександри Селюченко її колекція стала власністю музею-заповідника. Значні частини колекції надійшли у 1989 і 1990 роках. У 1989 році в рамках Республіканського симпозіуму гончарства «Опішне-1989» був проведений конкурс з виготовлення традиційної глиняної іграшки учасниками симпозіуму. Готові вироби протягом 1989—1990 рр. були закуплені для колекції музею-заповідника.

№№	Рік надходження	Надійшло експонатів протягом року, од. зб.	Кількість куплених експонатів, од. зб.	Кількість подарованих експонатів, од. зб.	Надійшло експонатів протягом року, %
1.	1987	1123	279	844	27,8
2.	1988	133	81	52	3,3
3.	1989	491	414	77	12,2
4.	1990	407	349	58	10,1
5.	1991	162	72	90	4
6.	1992	140	14	126	3,5
7.	1993	57	53	4	1,4
8.	1994	170	30	140	4,2
9.	1995	136	64	72	3,4
10.	1996	94	47	47	2,3
11.	1997	68	—	68	1,7
12.	1998	35	10	25	0,9
13.	1999	18	3	15	0,4
14.	2000	34	—	34	0,8
15.	2001	19	—	19	0,5
16.	2002	76	—	76	1,9
17.	2003	103	4	99	2,5
18.	2004	54	30	24	1,3
19.	2005	376	203	173	9,3
20.	2006	103	62	41	2,5
21.	2007	98	87	11	2,4
22.	2008	101	—	101	2,5
23.	2009	—	—	—	—
24.	2010	42	—	42	1
	Всього	4040	1802	2238	

1992 р. Дирекцією художніх виставок України була передана колекція глиняних іграшок майстрині з Одеси Ольги Шиян. Також багато глиняних іграшок надійшло у 2005 р., коли працівники музею-заповідника спільно з працівниками Інституту керамології — відділення Інституту народознавства НАН України проводили планові експедиції по Опішні та їздили на антикварний базар у Київ, з метою заповнення прогалін у фондів збірок. Хоча загалом глиняні іграшки надходять до колекції музею-заповідника нерегулярно. Цілеспрямовано їх пошуком ніхто не займається. Тому колекція на сьогодні постає не повною.

Якщо раніше іграшка виконувала винятково ігрову функцію, то з середини ХХ ст. під впливом розвитку промисловості та поступового занепаду традиційного гончарного ремесла, а з 1980-х рр. з розвитком туристичного бізнесу, глиняна іграшка починає виконувати декоративну функцію, стаючи не стільки елементом ігрової культури, скільки, етнографічним сувеніром. Отже, останнім часом глиняні іграшки, як атрибут гри, ви-

користовуються рідше. Весь асортимент традиційних глиняних іграшок можна побачити в наш час тільки у музеях, в яких є колекції кераміки або іграшки. Одна з найбільших таких колекцій в Україні сьогодні знаходиться в Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному. Як уже зазначалось, вона нараховує 4040 одиниць збереження. Із них 1771 одиниця збереження — свистунці, 984 одиниці збереження — «монетка», 1281 одиниця збереження — дрібні скульптури тварин, птахів, вершників, баринь та 4 одиниці збереження — «торохтушки». Більша частина виробів — іграшки опішненських майстрів (76 %). Час виготовлення основної маси глиняних іграшок, які зберігаються у фондах музею-заповідника, припадає на період 1970—2000-х рр.. Ймовірно, це пов'язано з тим, що до середини 1950-х рр. іграшка виконувала переважно ігрову функцію, тому її не прагнули зберегти. У 1970-х рр. іграшка більше використовується у якості сувеніру. Її більше прикрашають, з'являються нові образи, сюжети. І, відповідно, до неї починають ставитися з більшою увагою, прагнучи зберег-

ти. Тому і виробів цього часу збереглося більше, що й виявляється при аналізі колекції глиняних іграшок музею-заповідника. Найбільша частина колекції глиняних іграшок надійшла до музею-заповідника у 1987–1989 рр., коли згідно заповіту передана колекція іграшок Олександри Селю-

ченко та була закуплена колекція іграшок Гаврила і Євдокії Пошивайлів (більше половини усієї їхньої колекції глиняних іграшок). Територіально найповніше представлений регіон розташування музею-заповідника — у даному випадку Полтавщина.

¹ Ликова Оксана. Скарби Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному / Оксана Ликова, Олесь Пошивайло // Український керамологічний журнал. — 2003. — № 2–4. — С. 34–43.

² Усі відомості про глиняні іграшки з фондів Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному подано за інвентарними книгами музею-заповідника.

³ Чайковська Л. Фондова колекція народної іграшки Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства Національної академії наук України / Лілія Чайковська // Іграшка, гра, дитина: від обрядової субстанції до сучасних моделей виховання: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Марка Грушевського читання» / За ред. О. С. Найдена. — К., 2007. — С. 77.

⁴ Згідно інвентарних книг Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства Національної академії наук України.

⁵ Українська народна іграшка: Каталог. — К., 2006. — С. 1.

⁶ Литвиненко Світлана. Варіанти українських назв глиняних іграшок / Світлана Литвиненко // Український керамологічний журнал. — 2004. — № 4. — С. 79.

⁷ Найден О. Перший збирач народної іграшки / Олександр Найден // Іграшка, гра, дитина: від обрядової субстанції до сучасних моделей виховання: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Марка Грушевського читання» / За ред. О. С. Найдена. — К., 2007. — С. 42.

⁸ Лашук Ю. П. Українська народна кераміка ХІХ–ХХ ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства / Юрій Пилипович Лашук. — Львів: Львівський державний інститут прикладного та декоративного мистецтва, 1969 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному. Національний архів українського гончарства. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 16/1. — Арк. 513.

⁹ Мотрій Валентина. Ольга Шиян / Валентина Мотрій, Олесь Пошивайло // Український керамологічний журнал. — 2001. — № 2. — С. 150–151.

Thank you for evaluating AnyBizSoft PDF Splitter.

A watermark is added at the end of each output PDF file.

To remove the watermark, you need to purchase the software from

<http://www.anypdftools.com/buy/buy-pdf-splitter.html>